

Juhász Erika

A MAGYAR FELNŐTTKÉPZÉS TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSA

Tanulmányunkban vázlatos *áttekintést* kívánunk adni a magyar felnőttképzés történetét összefoglaló kutatásunkról, valamint annak egy szeletét, az első korszakokat néhány főbb jellemzőikkel bemutatjuk. A kutatás megvalósításához horizontális és vertikális elemző szempontokat választottunk. Vizsgálatunk *horizontális szempontja az idősíkok* linearitása: a magyar történelem egyes korszakait felnőttképzési szempontból tagoltuk. Így a magyar felnőttképzés történetét nyolc nagyobb szakaszra bontjuk: az előzmények időszaka, a felvilágosodás, a reformkor, a kiegyezés körüli átmeneti korszak, a szabadoktatás kora, a két világháború közötti időszak, a szocializmus és a rendszerváltás utáni helyzet. Vizsgálatunk *vertikális elemző szempontja* az egyes idődimenziók mindegyikében öt jelentős *tartalmi súlypont* áttekintése: a felnőttek oktatására hatással bíró általános társadalmi jellemzők, az oktatási élet jegyei és benne a felnőttek oktatása, a kultúra felnőttoktatási szerepe, a korszak jelentős felnőttoktatási jellegű intézményei és szervezetei, néhány jelentős személyiség munkásságának jellemzése a felnőttek oktatásához kapcsolódóan.

A kutatás módszertana

Kutatásunk *indítéka* az volt, hogy a hazai andragógiai (felnőttnevelési) kutatások zöme egy-egy részterület mélyebb feltárására vállalkozik, bár kétségtelen, hogy számos átfogó történeti elemzés is fellelhető,

amelyek azonban sok esetben vázlatosak, néhány jelentősebb eseményt, személyt kiemelve. Ezeknek a kutatásoknak az összegzésére vállalkozott 1997. október 6-8. között Debrecenben egy konferencia, amely ezt címében is jelzi: A magyar felnőttoktatás története (konferenciakötete: Maróti – Rubovszky – Sári 1998). Ezen a konferencián Durkó Mátyás, aki a hazai felnőttoktatás egyetemi alapszakként való kialakításának egyik alapítója, felvázolt egy lehetséges módszertant az andragógiai kutatások történetének elméleti összegzéséhez. Ebben egy koordinátarendszert állított fel, amelynek függőleges tengelyén korszakokat, vízszintes tengelyén pedig vizsgálati paramétereket sorolt fel. Ezek értékelése révén lehetőség adódik (függőlegesen) történelmi koronkénti összehasonlításra és (vízszintesen) egy-egy korszak összegző értékelésére (Durkó 1998).

Ezt a módszertant alapul véve dolgozott ki Juhász doktori disszertációjához egy olyan rendszert, amely a magyar felnőttoktatás történetének összefoglalására lehetne alkalmas (Juhász 2005). Ebben alapjaiban követtük Durkó Mátyás korszakonkénti beosztását, bár bővítettük, módosítottuk azt. Ennek az a fő oka, hogy a magyar felnőttnevelés történetiségében való áttekintése lényegesen összetettebb, terjedelmesebb, mint a felnőttnevelési kutatások történetisége. Ezek alapján egy olyan rendszert képzelünk el, amely időben folytonos, bár tartalmában viszonylagos megszakítások jelentkezhet

Ebben a szakaszolásban némiképpen eltértünk a politikatörténeti korszakoktól, és elsősorban a felnőttnevelésben történt lépések, fejlődések mentén húztuk meg az időbeli határokat. A történeti munkákban a korszakok pontos elhatárolásában és elnevezésében kisebb eltérések megfigyelhetők, ezeket is figyelembe véve alapvetően a történészek által többségében elfogadott, és a felnőttnevelés tágabb kereteit hosszú időn keresztül jelentő művelődéstörténet korszakolását vettük át (vesd össze Kósa 2001b:258-548; Gergely 1997:189-202). Ezek alapján a vizsgált fő korszakaink a jellemző felnőttnevelési tendencia megjelölésével együtt:

1. A hazai felnőttnevelés előzményei (-1772.)
2. A művelődési-felnőttnevelési kezdeményezések megjelenése a XVIII-XIX. század fordulóján (1772-1825.)
3. A felnőttnevelési szervezetek körének kiszélesedése a XIX. század első felében (1825-1849.)
4. Az alulról szerveződő mozgalmak kibontakozása a XIX. század második felében (1849-1890.)
5. A szabadoktatás kora és eszméi a XIX-XX. század fordulóján (1890-1919.)
6. A népművelés kiszélesedése a XX. század első felében (1919-1945.)
7. Centralizáció és közművelődés a XX. század második felében (1945-1989.)
8. Felnőttnevelés – felnőttképzés – felnőttoktatás a XX-XXI. század fordulóján (1989-)

Ezekben a korszakokban a vizsgálati paraméterek eltérnek a Durkó Mátyás által használtaktól, mivel itt nem a felnőttnevelés kutatásának történetére, hanem magára a felnőttnevelés történetére koncentrálnak. Ezek alapján a következő legfőbb *tartalmi elemeket* kívánjuk megvizsgálni:

- a. főbb politikatörténeti események, általános társadalmi jellemzők (érintőlegesen, amennyiben az oktatási és/vagy művelődési helyzet értelmezéséhez feltétlenül szükségesek);
- b. oktatás- és művelődéspolitikai elvek, szabályozók, törvények és események a felnőttneveléshez kötődve;
- c. oktatási és művelődési intézmények a felnőttnevelés „szolgáltatában”: a felnőttnevelés intézményrendszere;
- d. jeles oktatás- és művelődéspolitikai személyiségek, kutatók gondolatai és munkássága a felnőttneveléshez kapcsolódóan.

Ezáltal remélhetőleg egységes, átfogó képet kaphatunk a magyar felnőttoktatás történetéről az előzményektől a főbb történelmi korszakokon át a rendszerváltásig. Ez a történeti háttér bemutatás elsősorban problémátörténeti vonatkozásban fon-

tos: áttekinthetjük azokat az előzményeket, amelyek a felnőttnevelés mai formáinak, intézményeinek megalapozását szolgálhatták. Kutatásunkban a teljességre törekvés szinte lehetetlen, hiszen a történelemtudomány sohasem tekinthető lezártnak, hanem egy folytonos megismerési folyamat.

A felnőttoktatás történetének főbb mozzanatait rövid formában megtalálhatjuk néhány összefoglaló munkában (Csiby 1987; Zrinszky 1996; Benedek – Csoma – Harangi 2002), amelyekről részletesebb, feltáróbb keretadásra törekedtünk, az események kronologikus, lényegkiemelő bemutatásával. A területi korlátok miatt azonban az egyes adatokhoz direkt értékeléseket sem kívánunk tenni, bizonyító érveket nem tudunk részletesen kifejteni, bemutatni, mivel ez csak egy problémafelvezető egység. Fontosnak tartjuk azonban már az elemzés elején leszögezni, hogy a felnőttoktatás területe nagyon sokáig – és számos pontján még ma is – szervesen összekapcsolódik az oktatás és a közművelődés területeivel (vesd össze Mészáros 1981). Kialakulásában az oktatási és művelődési intézmények alapfeladataihoz (például analfabéta oktatás, tudományművelés, társadalmi tevékenység, irodalmi tevékenység) kapcsolódtak elsőként felnőttoktatási feladatok kiegészítésül, valamint elméleti vonatkozásaiban is kezdetben írók, gondolkodók írásaiban társítottan, más gondolatkörök kapcsán jelentek meg. Csak lassan alakult ki tehát az az intézményrendszer és az a tudományelméleti megalapozottság, amely már elsődlegesen a felnőttoktatásra koncentrál, azt tekinti alaptevékenységének, alapfeladatának. Ezzel szervesen összefüggő gondolat, hogy hazánkban a felnőttnevelésnek hagyománya van: az egész ember fejlesztését szolgálja, amely által segíti az életben való eligazodásában, a megélhetésében és egyfajta családba és társadalomba ágyazottságot ad neki. Mindezek áttekintését azért tartottuk fontosnak, hogy más hazai kutatók és más országok felnőttnevelési történetét kutató szakemberek is megismerhessék ezeket a módszertani kereteket.

Ezek után sajnos a teljes kutatás eredményeinek bemutatására jelen tanulmányunkban nincs lehetőség, azonban ebből röviden bemutatjuk az első szakasz néhány fontos elemét. Ez a korszak alapjaiban, elveiben, szemléletében jelentős mértékben meghatározta a felnőttnevelés magyarországi történetét és jelenét egyaránt, ezért kutatása nem elhanyagolható, még akkor sem, ha viszonylag kevés közvetlenül és elsődlegesen csak a felnőttneveléshez kapcsolódó elmélet, intézmény, szabályozás stb. köthető ehhez az időszakhoz. Je-

len tanulmányunkban azért is ezt az időszakot mutatjuk be, mert viszonylag kevésbé kutatott: a magyar felnőttnevelés történetét számos szerző csak a kiegyezés (1867.) időszakától számítja, miközben a szerves előzmények egészen a magyar történelem kezdetéig visszavezethetők.

A magyar felnőttnevelés előzményei

Magyarországon a felnőttnevelés hosszú évszázadokon át az egyházak hitelesítő tevékenységéhez kapcsolódott. Ezt elősegítette, hogy *Szent István* törvényben is igyekezett biztosítani, hogy a falvak népe – elsősorban a felnőttek – igénybe vegyék papjaik nevelő munkáját (Mészáros 1981). Ennek továbbélését többek között a feudális társadalomban találhatjuk meg, amihez már *Mátyás* korában (vagy valamivel előbb) megvoltak az alapok, tehát innét indíthatjuk a gondolatmenetünket az előzmények vázolásánál (Novák 1980:11). A magyarországi *reformáció* már szertartásaiban és írásaiban az anyanyelvet használta (Bertényi 1998a:359-360). A XVI. században alapított kollégiumaival, tanítóikkal sok helyütt széles tömegekhez jutatták el az ismereteket. Ebben a „harcban” jelentős eszközük volt a nyomtatott könyv (az első magyar nyelven nyomtatott biblia *Sylvester János* fordítása: a *Sárvári Biblia*) (Bertényi 1998a:361). Az egyházakhoz kapcsolódó felnőttképzési törekvések igen korán megjelentek, így például a Debreceni Református Kollégium történetében már a XVI-XVII. században számos önművelő, önnevelő körrel tesznek említést, bár főként a XIX. században terjedtek el különböző önképző körök és önképző társulatok formájában (Barcza 1988:700-702)

Eközben a XV-XVI. században már tudatos *oktató-nevelő szándékú eszközök* meglétéről beszélhetünk, amelyek egyértelműen a felnőttek ismereteinek bővítését szolgálták. Ilyennek tekinthető *Tinódi Lantos Sebastyén* munkássága, aki *verses*, énekelhető feldolgozások formájában történelmi eseményeket ismertetett, amelyek így az írástudatlanok körében is jól terjedhettek (szájról szájra) (Koltay 1998). Hasonló *Heltai Gáspár mesegyűjteménye* (1556 – *Száz fabula*), amelyben könnyen terjeszthető, könnyen felfogható, elképzelhető történeteket mesélt. Ezeknek az alapjai többnyire külföldi szerzemények voltak, amelyeket Heltai lefordított és a magyar viszonyok közé adaptált. Meséi tanulsággal zárultak, ezáltal a képzetlenebbek is megértették azt. Emellett Heltai nevéhez fűződik egy kolozsvári nyomda is, amelynek nagy szerepe volt a magyar helyesírás egységesítésében, valamint itt számos úgynevezett népkönyvet jelentetett meg

(Kelemen 1999). Hasonlóan nagy jelentőségű az *hítoitázó dráma* műfajának megjelenése is, amely az ebben a korban is népszerű színijátászás egyik jeles tudatformáló eszköze volt meggyőző, párbeszédes formájával. Ennek a műfajnak kiemelkedő alkotása *Bornemissza Péter: Elektra* című műve, amely egyben a magyar világi drámairodalom nyitányának is tekinthető. Ebben a szerző a zsarnoksággal való szembenállásra buzdít – ezáltal már látható, hogy ez a műfaj nemcsak gondolkodásra, hanem tettekre is kívánta serkenteni a népet (Nemeskürty 1959). A korszak végére pedig elterjedt a *röpirat-irodalom*, amely rövid, frappáns módon jelenítette meg a főbb társadalmi problémákat, valamint nagy jelentőséget kapott még a nép ösztönzésében és cselekvésre buzdításában is (Novák 1980:13).

Erdély igen jelentős talaja volt az új kísérleteknek a nép művelése, egyúttal a felnőttek nevelése terén. *Bethlen Gábor* uralkodásától kezdődően a fejlődés útjára lépett ez a terület (Nagy 1964). Ezt erősítette az állami támogatás, amely az oktatásban különösen érezhető volt. Külföldi tudósokat hívtak meg (például a gyulafehérvári főiskolára), valamint oktatóikat külföldi tanulmányutakra küldték (elsősorban a Németalföldre és Angliába). Jelentős személyiség volt ekkor *Apáczai Csere János*, aki külföldi – főként teológiai és filozófiai – tanulmányai után hazatérve gyulafehérvári tanár, majd miután haladó gondolatai (például *Magyar Logikátska és Tanács* műveiben olvasható) és azok tanítása miatt *II. Rákóczi György* eltiltotta az oktatástól, a kolozsvári „kisiskola” igazgatójaként tevékenykedett. Munkásságának legfontosabb eredménye fő műve, a *Magyar Encyclopaedia*, amely az első magyar nyelvű tudománytár. Lényegében ez is (hasonlóan Heltai fabuláihoz) külföldi szerzők műveiből vett részleteknek fordítása és adaptálása. Témakörében tankönyv jellegűen taglalta a következő területeket: ismeretelmélet, dialektika – logika, aritmetika, geometria, fizika, csillagászat, természet, technika és mezőgazdaságtan, történelem, etika, politika, pedagógia, teológia. A témakörök elemzése mellett művében külön útmutatót is adott azok tanításához. Jelentős többek között még az is munkásságában, hogy már 1658-ban akadémia felállítását javasolta *Barcsay Árpád* fejedelemnek nyugati mintára (Nagy 1976:81-84).

Hasonlóan jelentős *Tolnai Dali János* munkássága, aki Lórántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond támogatásával az analfabéták oktatását és a földművesek mezőgazdasági oktatását szorgalmazta. Sárospataki tanárként meghívta *Comenius Amos Jánost*, aki a magyarországi társadalmi és kultu-

rális helyzet megismerése után írta meg a *Gentis felicitast* (A nép boldogulása), amelyben az elmaradottságból kivezető útként a műveltséget tartotta a legfőbb eszköznek (Koltay 1998; Csorba 1999).

A korszakban jelentős szerepet kaptak az iskolák, mert a közművelődés és felnőttnevelés döntően ezekhez kapcsolódott. A kor iskolái egyházi fenntartásúak voltak, így az egyház széles körű oktató-nevelő tevékenységet folytatott.

Felhasznált irodalom

Barcza Józsefné (1988): A diáktársaságok és diákegyesületek. In: Barcza József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. Budapest, Egyetemi Nyomda, 697-752. p.

Benedek András – Csoma Gyula – Harangi László (főszerk.) (2002): *Felnőttoktatási és -képzési lexikon*. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság – OKI Kiadó – Szaktudás Kiadó Ház

Bertényi Iván (1998a): A 16. századi magyar társadalom. In: B. Gelencsér Katalin (szerk.): *Művelődéstörténet I.* [Felnőttoktatás, továbbképzés és élethosszig tartó tanulás sorozat 19. kötet.] Budapest, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája – Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó – Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, 356-364. p.

Bertényi Iván (1998b): A felvilágosult abszolútizmus és jozefinizmus. In: B. Gelencsér Katalin (szerk.): *Művelődéstörténet II.* [Felnőttoktatás, továbbképzés és élethosszig tartó tanulás sorozat 19. kötet.] Budapest, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája – Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó – Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, 498-508. p.

Csiby Sándor (főszerk.) (1987): *Felnőttoktatási kislexikon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

Csorba Csaba (et al. szerk.) (1999): *Comenius és a magyar iskola*. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság

Csorba Sándor (2000): *Bessenyei György világa*. Budapest, Argumentum Kiadó

Durkó Máttyás (1998): Bevezetés a felnőttnevelési kutatá-

sok történetébe. In: Maróti, Andor – Rubovszky, Kálmán – Sári Mihály (szerk.): *A magyar felnőttoktatás története*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája, 72-78. p.

Gergely Jenő (1997): Kiútkeresés a harmincas évek első felében. In: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem 1900-1994*. Budapest, Korona Kiadó, 189-203. p.

Juhász Erika (2005): A Hajdú-Bihar megyei felnőttoktatás intézményrendszere a hazai felnőttoktatás történeti tendenciáinak tükrében. Ph.D. disszertáció. (Témavezető: Sári Mihály – Hinzen, Heribert.) Debrecen, Debreceni Egyetem

Kelemen Miklós (1999): *Heltai Gáspár*. Budapest, (k. n.)

Koltay Klára (1998): *Tolnai Dali János londoni évei*. Debrecen, KLTE

Kósa László (2001b) (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, Osiris Kiadó

Maróti Andor – Rubovszky Kálmán – Sári Mihály (szerk.) (1998): *A magyar felnőttoktatás története*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája

Mészáros István (1981): *Az iskolaiügy története Magyarországon 996-1777 között*. Budapest, (k. n.)

Nagy László (1964): *Bethlen Gábor a nagy fejedelem*. Budapest, Móra Kiadó

Nagy Sándor (főszerk.) (1976): *Pedagógiai Lexikon I.* Budapest, Akadémiai Kiadó

Nemeskürty István (1959): *Bornemissza Péter az ember és az író*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete

Novák József (1980): *A magyar népművelés története*. I. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó

Zrinszky László (1996): *A felnőttképzés tudománya. Bevezetés az andragógiába*. (Budapest), OKKER Oktatási Iroda